

Джерела та література

1. Проект учреждения о военном поселении регулярной кавалерии. – СПб., 1817. – Ч. I. – § 18.
2. Там само. – § 83.
3. Там само. – § 84-85; Из записок сенатора А.Я. Стороженка // Киевская старина. – 1884. – Т. X. – № 11. – С. 456-457.
4. Проект учреждения... – § 101-107.
5. Там само. – § 88-92.
6. Там само. – § 206.
7. Там само. – § 97.
8. Там само. – § 109-111.
9. Центральный державный историчний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 39. – Арк. 124-125; Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 14-15 зв.
10. Там само. – Ф. 1351. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 121-124 зв.; Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 140-146.
11. Петров А.Н. Устройство и управление военных поселений в России // Граф Аракчеев и военные поселения 1809-1831. – СПб., 1871. – С. 112-113.
12. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 27. – Арк. 174-174 зв.; Спр. 33. – Арк. 55-56.
13. ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 306-318; Оп. 2. – Спр. 27. – Арк. 172.
14. Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 306-309; ЦДІАК України. – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 183. – Арк. 3-22.
15. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 523-524; ЦДІАК України. – Ф. 1352. – Оп. 1. – Спр. 27, 28.
16. Шильдер Н.К. Император Николай I, его жизнь и царствование. – Т. II. – СПб., 1903. – С. 408-409.
17. РДВІА. – Ф. 405. – Оп. 2. – Спр. 537. – Арк. 3-4; Спр. 3643. – Арк. 65.
18. Там само. – Спр. 537. – Арк. 3 зв. – 4.
19. Там само. – Арк. 4.
20. Там само. – Спр. 919а. – Арк. 32-36.
21. Там само. – Спр. 537. – Арк. 3.
22. Там само. – Спр. 6970. – Арк. 216.

Article is dedicated to the issue of horse ranch functioning in the military settlements in Slobodskaja Ukraine. It examines the reasons for establishment and liquidation of horse ranches in settlements districts. The major attention is paid to keeping, ranking and foraging of horses as well as the changes of their number in horse ranches in Slobidsko-Ukrainian military settlements.

Key words: military settlements, horse ranch, studhorse, cavalry, forage, squadron, division.

УДК 012 + 930 (47)“18”

Марина Кеда

ЗІ СПАДЩИНИ МИХАЙЛА ПЕТРОВА

У статті аналізується спадщина відомого історика-всесвітника, історіографа другої половини XIX ст. Михайла Петрова. З огляду на проблематику праць весь його доробок згрупований у чотири тематичні блоки. Додається укладена бібліографія опублікованих праць цього.

Ключові слова: Михайло Петров, бібліографія, всесвітня історія.

3 листопада 2006 р. виповнюється 180 років з дня народження відомого історика Михайла Назаровича Петрова (1826 – 1887). Упродовж 35 років він працював у Харківському університеті, пройшовши за цей час складний шлях становлення від ад'юнкта, асистента викладача до доктора історичних наук, професора кафедри всесвітньої історії.

Наукова діяльність М. Петрова була досить різнобічною, вона включала глибокі дослідження європейської історіографії другої половини XVIII – першої половини XIX ст., вивчення окремих проблем всесвітньої історії та впровадження нових підходів до викладання

історії у вузах і гімназіях. Він був автором більше 30 наукових студій з історії та історіографії, які стали дороговказом для цілої плеяди вітчизняних і зарубіжних учених.

Ми не ставимо собі за мету дати вичерпний аналіз наукового доробку історика, натомість пропонуємо стисло характеристику спадщини М. Петрова. Неопубліковані рукописи його праць зберігаються в Центральному державному історичному архіві України м. Київ (ЦДІАК) [1], Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського [2], відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна [3].

Матеріали особового фонду М. Петрова (ЦДІАК) [1], складаються з курсів лекцій з всесвітньої історії (літографії та рукописи); у тому числі й з російської історії; нотаток, чернеток і підготовчих матеріалів з окремих питань всесвітньої історії, лекцій (або частин лекцій); програм із всесвітньої історії; списків тем студентських робіт; кількох розділів підручника для середніх навчальних закладів, який планував написати М. Петров.

З огляду на проблематику, що порушувалась в окремих працях М. Петрова, усю його спадщину можна умовно поділити на чотири тематичні блоки.

До першого блоку слід віднести його магістерську та докторську дисертації, звіт про закордонне відрядження, статті “Историческая подготовка” та “Об историческом значении классического образования”, які присвячені загальним питанням історії як науки. Ці джерела висвітлюють погляди М. Петрова на структуру історичного знання, онтологічні, методологічні проблеми, а також його погляди на історіографічний процес.

Першою серйозною працею М. Петрова можна вважати кандидатську дисертацію “О цивилизации галло-франков во времена Меровингов”, яка свого часу отримала високу оцінку з боку викладачів університету. Це дослідження не збереглось, однак А. Деревиський наводить його детальну характеристику [4, с. 15].

Магістерська дисертація М. Петрова “О характере государственной деятельности Людовика XI” була, за словами автора, його першим самостійним дослідженням. До того ж цю тему він розробляв двічі: вперше – 1850 р. для магістерської дисертації, а вдруге – 1868 та 1882 рр. для збірника нарисів з всесвітньої історії.

Безперечно, однією з найважливіших праць спадщини М. Петрова є його докторська дисертація “Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции”, яка була написана на основі “Отчета о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии”. Цінність цього звіту полягає також у тому, що він містить інформацію, яка не увійшла до дисертаційної роботи.

Дослідження з європейської історіографії М. Петров написав 1861 р., а 1865 р. захистив його як докторську дисертацію в Московському університеті. Ця робота являє собою перше комплексне порівняльне дослідження німецької, англійської та французької національних історіографій XVIII – першої половини XIX ст.

Важливим джерелом для з'ясування поглядів історика на історичну науку і проблеми історіографії є також його промова на диспуті під час захисту дисертації. У вступі науковець основну увагу зосередив на питаннях співвідношення природничих і гуманітарних наук.

У статтях “Историческая подготовка” та “Об историческом значении классического образования” М. Петров розглядав важливі питання історичної науки та проблеми викладання історії.

До другого блоку належать його науково-популярні статті з всесвітньої історії, які увійшли до збірника нарисів з всесвітньої історії. Уперше цей збірник побачив світ 1868 р. під назвою “Очерки. Из всеобщей истории”. Загалом він витримав чотири видання. Починаючи з другого видання (1882 р.) книга виходила під назвою “Из всемирной истории: Очерки”. Крім того, до її складу було включено текст урочистої промови автора про Петра I. Якщо перші два видання “Нарисів” було здійснено у Харкові, то два наступні було опубліковано 1896 та 1904 рр. у Санкт-Петербурзі.

До цього ж блоку слід віднести лекції про “візіонерів” в історії. У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна зберігається рукопис першої лекції про “візіонерів” [3]. Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що цих лекцій мало бути чотири (про Магомета, Жанну Д'Арк, Савонароллу та Томаса Мюнцера [3, арк. 4.]), однак рукописи інших лекцій не збереглися. Даний рукопис складається зі вступної частини до серії лекцій та лекції про Магомета. Важливим є те, що у вступній частині М. Петров окреслює і детально обґрунтовує мету цієї серії лекцій – розвінчати загадковість “візіонерів” за допомогою синтезу методів історії, психології та природознавства.

Третій блок складають лекційні курси М. Петрова, більшу частину яких було видано після смерті автора. Лекційні курси істотно доповнюють уявлення про його концепцію історії.

Першими побачили світ рукописні та літографовані варіанти курсів Стародавньої історії. Перший датований 1882/1883 навчальним роком, в обробці одного з його учнів – П. Деревницького. В архіві також зберігається виданий 1884/1885 рр. М. Гліндерманом курс історії цього часу “Період Реформації” М. Петрова [5]. 1884 р. вийшов друком ще один літографований курс Стародавньої історії [6]. Проте, ці видання готувались і редагувались не автором, а його учнями, тому містили розбіжності, інколи досить суттєві, з текстом лекцій М. Петрова.

Курс лекцій М. Петрова у 4-х томах, який слугував офіційним університетським підручником з всесвітньої історії аж до революції 1917 р., витримав три перевидання. Перше видання вийшло 1888 – 1890 рр. за загальною редакцією В. Надлера. В опрацюванні першого тому (історія Стародавнього світу) брав участь А. Деревницький, а у виданні четвертого тому (історія Нових віків) – В. Бузескул.

Друге видання “Лекцій” побачило світ 1904 – 1908 рр. у Санкт-Петербурзі. Першими вийшли 3 та 4 томи – відповідно 1904 та 1905 рр. Їх обробку з доповненнями здійснював В. Бузескул. Обидві частини другого тому, що вийшов 1906 – 1908 рр. (перша частина – 1906 р., друга – 1908 р.), опрацьовував А. Вязігін. Перший том було видано 1907 р. в оновленій обробці А. Деревницького. Починаючи з цього видання доповнення та виправлення, здійснені редакторами, позначались в тексті прямими дужками, що дозволяє точно визначити авторство тексту. Загалом, обсяг внесених доповнень, виправлень та приміток склав 139 сторінок. В опрацюванні нової редакції тексту “Лекцій” брали участь такі відомі історики як В. Латишев, А. Соломіров та М. Каресв. Третє видання курсу лекцій було здійснено у Санкт-Петербурзі 1913 – 1916 рр.

До четвертого блоку можна віднести рецензії М. Петрова на праці інших вчених, письмові відгуки та звіти стосовно тих чи інших моментів наукового життя факультету.

Вшановуючи видатні заслуги Михайла Назаровича Петрова, пропонуємо укладену бібліографію його праць. До даного покажчика увійшли виявлені на сьогодні опубліковані праці історика, подані у хронологічній послідовності: монографії, статті в журналах та у вигляді окремих відбитків, газетні публікації, рецензії на праці інших вчених, письмові відгуки та звіти щодо організації навчального процесу в Харківському університеті.

1850

- О характере государственной деятельности Людовика XI. Рассуждение, написанное при получении степени магистра всеобщей истории. – Харьков: В университетской типографии, 1850. – 71 с.

1855

- Отчет о состоянии и деятельности Харьковского университета за 1854/55 а.г. – Харьков: В университетской типографии, 1855. – 28 с.

1857

- Германик. Историческая монография //ЖМНП. – 1857. – Ч. XCIV. – № 5–6. – С. 27 – 302.

- Германик. Историческая монография. – Б.м. Б.р. – 75 с. (Окремі відбитки з ЖМНП. – 1857. – № 5–6).

1861

- Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М.Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии, с июля 1858-го по июль 1860-го года. – Харьков: В университетской типографии, 1861. – 76 с.

- Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции. Сравнительный историко-библиографический обзор. – Харьков: В университетской типографии, 1861. – 309 с.

1862

- 6-е октября в Харьковском университете: речь о заслугах бывшего ректора А.П. Славянского-Петровского //Московские ведомости. – 1862. – 15 ноября (№ 250). – С. 2009 – 2010.

- Падение Арагонской конституции. (Эпизод из Испанской истории конца XVI века) //ЖМНП. – 1862. – Ч. CXV. – № 7. – С. 21 – 49.

- Падение Арагонской конституции. (Эпизод из Испанской истории конца XVI века) – СПб: Б.в., 1862. – 29 с. (Окремі відбитки з ЖМНП – № 7).

1863

- Евангелие как образовательная сила в истории нового мира. Из лекций, читанных в университете // Духовный вестник. – 1863. – Т. VI. – С. 397 – 415.

1864

- Письменное мнение об ученых трудах г-на Тернявского // Протоколы заседаний Совета Харьковского Императорского университета. – 1864. – № 10 (8 декабря). – С. 3 – 4.

1865

- Речь на диспуте в защиту докторской диссертации // Московские университетские известия. – 1865. – № 4. – С. 282 – 299.

- Мохаммед. Исторический очерк // Духовный вестник. – 1865. – Т. X. – С. 303 – 332.

- Савонаролла: исторический очерк // Русский вестник. – 1865. – Кн. 6. – С. 97 – 126.

1866

- Томас Мюнцер. Эпизод из истории церковной реформы в Германии // Духовный вестник. – 1866. – Т. XIII. – С. 319 – 361.

- Томас Мюнцер. Эпизод из истории церковной реформы в Германии. – Харьков: В университетской типографии, 1866. – 44 с.

- Письменный отзыв на сочинение г. Надлера «Адальберт Бременский» // Протоколы заседаний Совета Харьковского Императорского университета. – 1866. – № 10 (13 декабря) – С. 296 – 297.

1867

- Жанна д'Арк. Историко-психологический опыт // ЖМНП. – 1867. – № 10. – С. 68 – 92.

- Ульрих фон Лихтенштейн. Рыцарское служение женщине в средние века // ЖМНП. – 1867. – № 11. – С. 360 – 417.

- Рецензия на докторскую диссертацию В.К. Надлера «Адальберт Бременский, правитель Германии в молодые годы Генриха IV» // ЖМНП. – 1867. – Ч. СXXXVI. – С. 204 – 221.

1868

- Очерки. Из всеобщей истории. – Харьков: В университетской типографии, 1868. – 536 с.

- Об историческом значении классического образования // Протоколы заседаний Совета Харьковского Императорского университета. – 1868. – № 1. (Приложение). – С. 3 – 32.

- Об историческом значении классического образования. Речь, читанная в торжественном собрании Харьковского университета, 17 января 1868 г. – Харьков: В университетской типографии, 1868. – 32 с. (Окремі відбитки з Протоколов заседаний Совета Харьковского Императорского университета. – 1868. – № 1).

1870

- Письменное мнение о научной и преподавательской деятельности проф. А.П. Рославского-Петровского // Протоколы заседаний Совета Харьковского Императорского университета. – 1870. – № 6. – С. 116 – 121.

1872

- Петр Великий. Речь, читанная в торжественном собрании Харьковского университета 30 мая, 1872 г. – Харьков: В университетской типографии, 1872. – 17 с.

1873

- Письменное мнение об ученых трудах Н.Я. Аристова // Протоколы заседаний Совета Харьковского Императорского университета. – 1873. – № 5 (8 мая). – С. 166 – 171.

1881

- Историческая подготовка. Pro domo sua. – Харьков: Типография М. Зильберберга, 1881. – 31 с.

1882

- Из всемирной истории: Очерки. – Изд. 2-е, просм. и доп. – Харьков: Типография В.А. Сыхра, 1882. – 440 с.

1883

- Курс Древней истории / Изд. П. Горницкого. – Харьков, 1882|1883. – 389 с. Літограф. вид.

- Рецензия на книгу И.П. Лазаревича «Деятельность женщин» // Южный край. – 1883. – № 807 (28 апреля (10 мая)). – С. 1.

1884

- Курс древней истории, читанный в Харьковском университете. – Харьков: Б.м., 1884. – 359 с. Літограф. вид.
- Рецензия на сочинение студента-филолога А. Деревницкого «О следах восточного влияния на религиозные представления греков» // Харьковские губернские ведомости. – 1884. – № 29 (31 января). – С. 2 – 3.

1896

- Из всемирной истории: Очерки. – Изд. 3-е. – СПб.: Типография М. Стасюлевича, 1896. – 509 с; 1 л. фронт [портр]; 12 л. илл.

1888 – 1890

- Лекции по всемирной истории /Под ред. В.К. Надлера. – Харьков: Д.Н. Полуехтов, 1888 – 1894.
- Т. 1. История Древнего мира /В обраб. А.Н. Деревницкого. – 1888. – XIV, 312, VIII с.
- Т. 2. История средних веков /В обраб. В.К. Надлера. – 1888. – X, 296, X с.
- Т. 3. История Новых веков (Реформационная эпоха) /В обраб. В.К. Надлера. – 1888. – X, 242 с.
- Т. 4. История Новых веков (от Вестфальского мира до Венского конгресса) /В обраб. В.П. Бузескула. – 1890. – 256 с.

1894

- Лекции по всемирной истории. /Под ред. В.К. Надлера. – Т. 4. История Новых веков (от Вестфальского мира до эпохи национального конвента) /В обраб. В.П. Бузескула. – Харьков: Типография К. Счасни, 1894. – 222 с.

1900

- Евангелие в истории. – М.: Типография И.А. Баландина, 1900. – 21 с.

1904

- Из всемирной истории: Очерки. – Изд. 4-е. – СПб.: Типография М. Стасюлевича, 1904. – 508 с. 1 л. фронт. [портр.]; 12 л. илл.

1904 – 1908

- Лекции по всемирной истории. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Т. 1 – 4. – СПб.: В. Березовский, Типография Б. Стасюлевича, 1904 – 1908.
- Т. 1. История Древнего мира /В обраб. А.Н. Деревницкого. – 1907. – XX, 397 с.
- Т. 2. История средних веков. Ч. 1. Время происхождения новых государств Европы и Азии /В обраб. А.С. Вязигина. – 1906. – VI, 162 с.
- Т. 2. История средних веков. Ч. 2. Время от крестовых походов до исхода XV столетия /В обраб. А.С. Вязигина. – 1908. – VI, 150 с.
- Т. 3. История Новых веков (Реформационная эпоха) /В обраб. В.П. Бузескула. – 1904. – XII, 248 с.
- Т. 4. История новых веков (от Вестфальского мира до Конвента) /В обраб. В.П. Бузескула. – 1905. – X, 248 с.

1913 – 1916

- Лекции по всемирной истории. – Изд. 3-е, вновь пересм. и доп. П.Н. Ардашевым. – СПб.: Изд. В. Березовский, Типо-лит. Фроловой, 1913 – 1916.
- Т. 1. История древнего мира /В обраб. А.Н. Деревницкого. – 1916. – XXII, 426 с.
- Т. 2. История средних веков. Ч. 1. Период первый. Время происхождения новых государств Европы и Азии /В обраб. А.С. Вязигина. – 1916. – VII, 220 с.
- Т. 2. История средних веков. Ч. 2. Время от крестовых походов до исхода XV столетия /В обраб. А.С. Вязигина. – 1916. – VI, 186 с.
- Т. 3. История Нового времени. (Реформационная эпоха) /В обраб. В.П. Бузескула. – 1913. – XII, 270 с.
- Т. 4. История Нового времени (от Вестфальского мира до Конвента) /В обраб. В.П. Бузескула. – 1913. – XVIII, 298 с.

Джерела та література

1. ЦДІАУК – Ф. 2048. – Оп. 1. – М.Н. Петров. – Спр. 1 – 51.
2. ІР НБУВ. – Ф. 1. Літературні матеріали. – Опис 1. – Справа 8976. Петров М.Н. Лекции по всемирной истории. История Нового времени в обработке В.П. Бузескула. Изд. 3-е пересм. и доп. Ардашевым. – СПб, 1913. Отдельные разрозненные вырезки с лекций Петрова. 243+4+241 арк.; Справа 16781 [Петров] Савонарола (Конспект Житецкого И.П.). – 24 арк.

3. ВР ЦНБ ХНУ – Справа 501/с. "Визионеры в истории". Лекции Харьковского профессора Петрова. 26 арк.
4. Деревицкий А. Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страница из истории Харьковского университета). – Харьков: Изд. Д.И.Полуехтова, 1887. – 36 с.
5. ЦДІАУК – Ф. 2048. – Оп. 1. – М.Н. Петров. – Справа 62. Курс Новой истории М. Петрова. Конспект по русской истории. [1884]. 208 арк.
6. ВР ЦНБ ХНУ – Петров М.Н. Курс Древней истории, читанный в Харьковском университете – Харьков, 1884. – XLVI, 359 с. Литограф. изд.

In the article the scientific heritage of the known historian of the second half of the XIXth century, expert in the world history and European historiography, Michael Petrov is analyzed. In view of problematics of his works all his heritage is divided into four thematic blocks. The bibliography of the scientist's published works is applied.

Key words: Michael Petrov, bibliography, world history.

УДК 94 (470+571)

Александр Каплин

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ «ЗЕМЛИ» И «ГОСУДАРСТВА» В РОССИЙСКОЙ ИСТОРИИ (ПО ВОЗЗРЕНИЯМ К.С.АКСАКОВА)

В статье рассматривается взаимоотношение в российской истории «Земли» и «Государства» (народа и правительства) на материалах наследия одного из виднейших представителей раннего славянофильства – К.С.Аксакова. Особое внимание обращается на исторический контекст середины XIX в.

Ключевые слова: Аксаков, земля, народ, государство, правительство.

За К.С.Аксаковым утвердилась репутация «передового бойца славянофильства», однако подобная характеристика недостаточно учитывает эволюцию его воззрений, в частности, на взаимоотношение в российской истории «Земли» и «Государства». На этот счёт существуют самые различные мнения.

Н.И. Костомаров, первым в академической среде почтивший память умершего славянофила, отметил «животворность мысли» и «светлые взгляды» К.С. Аксакова, который опроверг теорию родового быта, обратил внимание на древнее общинное, вечевое начало в русской истории, вместо подражания западным теориям обратился к «разработке народной жизни», «нашел двойственность земли и государства в русской истории – идею великую», «плод русского воззрения» [1; 29-31].

Однако более распространёнными стали иные оценки К.С. Аксакова. А тема народа и государства превратилась «практически <...> в проблему политической истории» [2; 276]. На самом же деле понимание взаимоотношений «Земли» и «Государства» у К.С.Аксакова было гораздо сложнее.

Впервые К.С.Аксаков выделяет «государственный» и «земский» элементы в магистерской диссертации по филологии – «Ломоносов в истории русской литературы» (цензурное разрешение 12 декабря 1845 г.). Здесь говорилось о том, что в период выработки «политического тела» России Москва, выразив единство не только русского государственного, но и земского организма, стала «центром национального духа, ее оживлявшего» [3; 55-58].

Ю.Ф.Самарин считал, что диссертация «запоздала появлением двумя или тремя годами. С тех пор и ты, и все мы ушли вперед...» [4, т. 12; 188] Следовательно, диссертация – это уровень К.С.Аксакова 1843-1844 гг. Хотя Ю.Ф.Самарин отмечает и несомненное достоинство